

מבוא

מטרתה של עבודה זו היא לעמוד על משנתו האנטישמית של המלחין ריכרד ואגנר (1813-1883) ולנתח על-פיה את הסיבות לכך שהמוזיקה שלו מוחרמת במדינת ישראל (דהיינו איננה מבוצעת על בימות הקונצרטים וכמעט שאינה נלמדת באקדמיה). ואגנר היה אמנם מלחין, אולם כעמיתיו בני המאה התשע-עשרה הוא כתב גם דברי הגות אודות אסתטיקה מוזיקלית ומה היא צריכה לשקף ולסמל וכן כתב כתבים בעלי אופי פוליטי ופילוסופי. בין עמודי התווך של האסתטיקה שלו מצויים גם רעיונות אודות עליונותה של הגרמניות על פני גזעים נחותים שאינם גרמנים, ובראשם היהודים. שאלת המחקר תהיה אם כן: מה היא משנתו האנטישמית של ואגנר ומה הקשר בינה לבין החרמתו בישראל לאור העובדה שמלחינים אחרים שהיו ידועים כאנטישמיים אינם מוחרמים בה.¹

כדי להכיר את משנתו האנטישמית של ואגנר נסתייע בטקסט האנטישמי החשוב ביותר שכתב הלא הוא המסה *היהדות במוזיקה* (*Judaism in Music*, 1850) ובדעות של היסטוריונים שונים באשר למקורותיו ולמסקנותיו של המאמר. לאחר מכן נדון בתופעת החרם בישראל ונסה לעמוד על-פי הספרות הרלוונטית מה הן הסיבות לחרם ולהתקבלות השלילית של המוזיקה של ואגנר בישראל, אשר אינה תוצאה של איכותה המוזיקלית כלל ועיקר.

ביוגרפיה ואסתטיקה

ריכרד וילהלם ואגנר נולד בשנת 1813 בעיר ויימר שבגרמניה כילד לא חוקי לאחת מנשות החצר של הדוכס. לא ברור מי היה אביו, אולם אמו נישאה והמשפחה עזבה לעיר דרזדן ולאחר מכן לעיר לייפציג שם התחנך ריכרד וגדל ברובע היהודי של העיר. התייעוד הראשון של כתיבת אופרה על ידיו הוא משנת 1832, ובד בבד עם כתיבת מוזיקה החל ואגנר לכתוב כאמור גם דברי הגות. בשנת 1842 נתמנה למלחין החצר של הדוכס מסכסוניה בעיר דרזדן שם כתב מוזיקה עבור אירועי החצר וכן ניהל את התזמורת והמקהלה וניצח על הקונצרטים. אז החל גם להתעניין בפוליטיקה ובעת מהומות "אביב העמים" בשנת 1848 היה פעיל מבחינה פוליטית ונשא נאומים אודות היחסים בין המונרכיה לבין הרפובליקה. בנוסף הוא הטיף לכך שהגיע הזמן לבצע רפורמות חברתיות וגם רפורמות אסתטיות באמנויות בכלל ובמוזיקה בפרט. בעקבות פעילותו הפוליטית הוגלה לעיר ציריך שבשווייץ, שם שהה בגלות עד שנת 1860.

בעת שהותו בגלות פרסם ואגנר חיבורים רבים (נקראים *מסות ציריך* *The Zürich Essays*)

מהם ניתן ללמוד על רעיונותיו בנוגע לרפורמות באמנות ובפוליטיקה. כך למשל החיבור *האמנות והמהפכה* (1849), הוא טוען שרק כאשר האמנות תשחרר מהספקולציות הקפיטליסטיות היא תוכל לבטא את הרוח של חשיבה ביקורתית הומניסטית. האמצעי להגעה לשחרור זה כונה על ידו "אמנות העתיד" והיא תהיה לדעתו תוצאה של תפיסה אמנותית טוטאלית לפי המודל היווני הקלאסי אשר כוללת בתוכה את כל תחומי האמנויות. כך, על האופרה לכלול מוזיקה, זמרה, מחול, דרמה ושירה שיותכו זה בזה יחד. לטענתו, הפרדת האמנויות זו מזו גורעת מכוחן ומיכולתן ההבעתית. בחיבורים אחרים שנכתבו באותה התקופה, טוען ואגנר כי כל הסוגות המוזיקליות שהיו נהוגות עד למאה התשע-עשרה אינן רלוונטיות והסוגה היחידה, האולטימטיבית, היא האופרה שהוא המציא, מעין תיאטרון רב תחומי. ואכן, ואגנר כתב כמעט רק אופרות מהסוג הזה שנושאהן לקוחים מהמיתולוגיה הגרמנית אותה הוא העריץ והחשיב כחלק מהילידיות הגרמנית הנשגבת.

בהמשך, לאחר ששב מגלותו, הקים ואגנר בעיר בירוט שבבוואריה, בה סיים את חייו, אולם קונצרטים ייחודיים המותאמים לדרישות האמנותיות שלו. במתחם הזה בעיר בירוט מתקיים מדי שנה פסטיבל בו מבוצעות כל האופרות של ואגנר. בשנים האחרונות המנהל המוזיקלי של הפסטיבל הוא

¹ בעבודה הסמינריונית נעסוק בהרחבה בשורשיה ובביטוייה של האנטישמיות בגרמניה במאה ה-19.

המוזיקאי הישראלי דניאל בארנבוים. נציין כאן כי ואגנר הציע גם שיטות מוזיקליות חדשות בנוגע לאופי המנגינה, לתזמור וכד' (לא נעסוק בכך בעבודה זו כאן מאחר שמדובר בנושאים המוכרים רק למוזיקאים מקצועיים).²

מאפיינים אנטישמיים

ריכרד ואגנר היה אנטישמי במובן הרעיוני והפוליטי והתייחס בכתביו לאפקט ההרסני של היהודים על התרבות הגרמנית, על מה שהיה בעיניו הילידיות הערכית המושרשת עמוק בנפש הגרמנית. האנטישמיות מצויה גם ברעיונותיו הלאומניים של ואגנר, על פיהם היהודים המנוונים שבידם כוח פיננסי רב, מסוכנים לאומות שאינן נוצריות ומאיימים להחריב את הטוהר של התרבות הגרמנית שמוצאה בגזע הצפוני (נורדי). הוא תפס את היהודים כמזרחיים, אוריינטליים, נחותים ו"אחרים", קולניים, מדיפים ריח רע ומכוערים. הם מסכנים לכן את הבריאות הגרמנית והתנהלותם הספקולטיבית משחיתה את היושר והמוסר של ערכי התרבות הגרמנית. רעיונות מעין אלה יכלו לצמוח רק על הקרקע הפורייה של האידאולוגיות הלאומניות רדיקליות ששטפו את מערב אירופה לאחר מהומות 1848. ואכן, נהוג לכנות את האנטישמיות מהסוג הזה "אנטישמיות מודרנית" כשהכוונה לתופעה שצמחה על רקע הלאומנות הרדיקלית במאה ה-19 שהיא שונה מגילויי שנאת היהודים של ימי הביניים ושל הרנסנס והעידן הנאור בכך שהיא מתבססת על רעיונות לאומניים. אין זה מקרה על-כן שהמונח "אנטישמיות" נטבע על-ידי הגרמני וילהלם מאר בשנת 1890.

יש אומרים שואגנר לא היה היחיד שהחזיק בתפיסות אנטישמיות וכי כל אחד בגרמניה

² Barry Millington, John Deathridge, Carl Dahlhaus, and Robert Bailey. "Wagner, (Wilhelm) Richard." *Grove Music Online*. January 01, 2001. Oxford University Press,. Date of access 12 Apr. 2019, <<http://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-6002278269>>